

Universiteit
Leiden
The Netherlands

“Chacun son Marcel”? Meerduidigheid in het werk van Marcel Duchamp

Jansen, H.M.L.

Citation

Jansen, H. M. L. (2015, March 31). *“Chacun son Marcel”? Meerduidigheid in het werk van Marcel Duchamp*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/32657>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/32657>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/32657> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Jansen, Hubert Marie Lambert (Bert)

Title: "Chacun son Marcel"? Meerduidigheid in het werk van Marcel Duchamp

Issue Date: 2015-03-31

- Adcocq, C. (1983), *Marcel Duchamp. Notes from the Large Glass: An n-Dimensional Analysis*, An Arbour (Mich.), 29-33.
- Ades, D. (1976), *Dada en surrealisme*, (vertaling) Amsterdam, (1974).
- Ades, D., N. Cox en D. Hopkins (1999), *Marcel Duchamp*, New York/ Londen.
- Adrichem, J. van (2001), *De ontvangst van de moderne kunst in Nederland 1910-2000, Picasso als pars pro toto*, Amsterdam.
- Allais, A. (1987), *Les Pensées*, (red. R. Chouard), Parijs.
- Allais, A. (1997), *Par les bois du Djinn Parle et bois du gin*, (red. F. Caradec), Parijs.
- Alphen, E. van (1998), Marcel Duchamp in travestie, in: *De Witte Raaf*, 13, 76, 20-21.
- Anastasi, W. (1991), Duchamp on the Jarry Road, in: *Artforum* 30, sept.1991, 86-90.
- Andriesse, P. (1988), *Bas Jan Ader*, Amsterdam.
- Anon. (2008), *Chacun son Marcel*, Nîmes.
- Apollinaire, G. (1953), *Alcools*, gevolgd door: reproductions inédites des premières épreuves corrigées de la main d'Apollinaire, commentées et annotées par Tristan Tzara, Parijs.
- Apollinaire, G. (1955), *Anecdotes*, Parijs.
- Apollinaire, G. (1960), *Chroniques d'art (1902-1918)*, Parijs.
- Apollinaire, G. (1980), *Les Peintres cubistes, (méditations esthétiques)*, (geannoteerd door L. Breunig en J.-Cl. Chevalier), Parijs (1965).
- Armando (1964), Signalement (interview W. Beeren), in: *Museumjournaal* IX, 5/6, 149-150.
- Ashton, D. (1969), *A Reading of Modern Art*, New York [etc.] (1967).
- Ball/Knafo, E./ R. (1990), Le dossier R.Mutt, in: *Les Cahiers du musée national d'art moderne* 33, herfst, 67-77.
- Banz, S. (red.) (2010), *Marcel Duchamp and the Forestay Waterfall*, Cully.
- Baedecker (1903), *Le Nord-Est de La France*, Leipzig/Parijs.
- Barten, W. (1997), De extase van een mysticus *Het Financieele Dagblad* 15 februari 1997.
- Beekman, K. en A. von Graevenitz (red.) (1989), *Marcel Duchamp*, in: *Avant Garde* 2, Amsterdam.
- Beeren, W. (1964a), De werkelijkheid als gevonden voorwerp, in: *Tent. Cat.* 1964, 20 en 30. Beeren, W. (1964b), Een populaire kunst, in: *Museumjournaal* IX, 8, 186-197.
- Beeren, W. (1965a), een pseudo-printed readymade Nieuw aspecten van het realisme, in: *Museumjournaal*, 10, 2/3, 70-81.
- Beeren, W. (1965b), *Marcel Duchamp*, in: *Museumjournaal* X,4, 85-90.
- Beeren, W. (1973), De verschrikkelijk goede kunst van G. van Elk, in: *Museumjournaal*, 18, 1,19-26.
- Beeren, W. (2005), *Om de Kunst*, (samenstelling en redactie Rini Dippel, Hein van Haaren, Els Brinkman), Rotterdam.
- Bellet, D. (1905), *Promenades amusantes à travers la science*, Parijs.
- Bellet, D. (1912), *Dans le royaume des machines*, Parijs.
- Belting, H. (2009), *Looking through Duchamp's Door. Art and Perspective in the Work of Duchamp*, Sugimoto, Jeff Wall. Keulen.
- Bergson, H. (1966), *L'Évolution créatrice*, Parijs (1907).
- Bergson, H. (1941), *Le Rire, essai sur la signification du comique*, Parijs (1900).
- Berndes, C. (1995), *De invloed van Impressions d'Afrique van Raymond Roussel op het 'Grote Glas' van Marcel Duchamp*, (doctoraalscriptie), Rijksuniversiteit Utrecht.
- Bernlef, J & K.Schippers (1967), *Marcel Duchamp: Er is geen oplossing, want er is geen probleem*, in: *Een cheque voor de tandarts*, Barbarberboek, Amsterdam. 1967, 8-17. 6 en p.31-36.
- Bertin, C. (1982), *Marie Bonaparte, a life*, Londen [etc.].
- Bierens, C. (2000), *De gemakzuchtige slaapkamers*, in: *NRC Cultureel Supplement* 19 mei 2000.
- Blotkamp, C. (1970), *Na de beeldenstorm*, Nederlandse Stichting Openbaar Kunstbezit en Openbaar

- Kunstbezit in Vlaanderen. z.p..
- Blotkamp, C. (1997), Allemaal de schuld van Duchamp, in: *De Volkskrant Kunst & Cultuur*, 25 juli 1997, 18.
- Blotkamp, C. (2000), The End, in: *De Witte Raaf*, 14, 83, 1-3.
- Blijstra, R. (1965), Speelgoed voor groot en klein, *Het Vrije Volk* 20.2.1965.
- Boer, C. de (1995), *De droom van de iconoloog brengt collages voort*, (proefschrift), Vrije Universiteit Amsterdam.
- Freud, S. (1927), *Un souvenir d'enfance de Léonard da Vinci* (vertaling van Marie Bonaparte), Parijs (1910).
- Bonk E. (1989), *Marcel Duchamp: The Box in a Valise, de ou par Marcel Duchamp ou Rose Sélavy: Inventory of an Edition*, New York.
- Boomgaard, J. (1996), De tsoek-tsoek van de traditie, in: *De Witte Raaf* 10, 61, 4-5.
- Borrás, M.L. (1985), *Picabia*, New York.
- Bosma, M. (1988), kranteberichten, in: *Museumjournaal* 33, 4, 242-245.
- Bosman, A. (1965), Marcel Duchamp, in: *Algemeen Dagblad* 6.2.1965.
- Breton, A./ P. Eluard (red.), (1938), *Dictionnaire abrégé du Surréalisme*, Parijs.
- Breton, A. (1966), *Anthologie du l'humour noir*, Parijs.
- Breton, A. (1945), Lighthouse of the Bride, in: *View*, V, 1, 6-9, (1936).
- Brisset, J.P. (1970), *La grammaire logique, suivie de La science de Dieu* (met een voorwoord van Michel Foucault), Parijs.
- Brokken, J E. en J. Timmerman (1980), De gouden greep van Jan Dibbets (interview) in: *Haagse Post* 10, 8.3 1980, 46-53.
- Buffet, G. -Picabia (1912), Impressionisme musicale, in: *La Section d'Or*, <http://dadaparis.blogspot.nl>
- Buffet, G. -Picabia (1936), *Coeurs Volants*, in: *Cahiers d'Art*, 11, 1-2, 36-43.
- Buffet, G. -Picabia (1957), *Aires Abstraites*, Genève.
- Bürger P. (1989), Duchamp 1987, in: *Kunstforum* 100, april/mei 1989, 207-213.
- Buskirk, M. en Nixon, M. (red.) (1996), *The Duchamp Effect*, October book, Cambridge (Mass.) [etc.].
- Buwalda, M. (1998), *De bruid gestript door haar vrijgezellen, zelfs & In de onbepaalde wijs*, Amsterdam/Gent.
- Cabane, P. (1991), *Gesprekken met Marcel Duchamp*, Leuven (1967).
- Cabane, P. (1976), *The Brothers Duchamp*, Boston.
- Cabane, P. (1997), *Duchamp & Co*, Parijs.
- Cabane, P. (2002), *Kubisme*, Kerkdriel (2001).
- Camfield, W. (1989), *Marcel Duchamp Fountain*, Houston.
- Camhi, L. (1999), Did Duchamp deceive us?, in: *ArtNews* februari, 98-102.
- Carroll, L. (1970), *Alice's Adventures in Wonderland & Through the Looking-Glass*, (The annotated Alice door M. Gardner).
- Caumont, J. en J. Gough-Cooper (1981), *Rrosopopées* IV, 6-7, januari.
- Caumont, J. en F. Le Penven (2010), *Système D*, Parijs.
- Chateau, D. (1990), Langue philosophique et théorie de l'art dans les écrits de Marcel Duchamp, in: *Les Cahiers du musée national d'art moderne*, 33, herfst, 40-54.
- Clair J. (red.) (1974), Marcel Duchamp, in: *L'Arc* 59, Aix-en-Provence.
- Clair, J. (1975), *Marcel Duchamp ou le grand fictif*, Parijs.
- Clair, J. (1977), *Duchamp et la Photographie*, Parijs.
- Clair, J. (red.) (1979), *Duchamp. Colloque de Cerisy* (1977), Parijs.
- Clair, J. (2000a), *Sur Marcel Duchamp et la fin de l'art*, Parijs.
- Clair, J. (2000b), De ontbinding van de muzen. Een beschouwing over de kunst van dit fin de siècle, in: *Nexus* 27, 179-197, Tilburg.
- Clearwater, B. (red.) (1991), *West Coast Duchamp*, Miami Beach.
- Clert, I. (1978) *Iris.Time (l'artventure)*, Parijs.
- Craft, C. (2006), Representing Dada, New York dada? Looking back after the Second World War 9.9.2006 (lezing naar aanleiding van de Dada tentoonstelling in Parijs, Washington en New York) *Moma Dada talk.doc*
- Cohen, A. (red.) (1978), *The New Art of Color, The Writings of Robert and Sonia Delaunay*, New York.
- Cros C. (2006), *Marcel Duchamp*, Londen.
- Dachy, M. (1990), *The Dada Movement 1915-1923*, New York.
- Daniels, D. (1992), *Marcel Duchamp und die Anderen*, Keulen.
- Danto, A. (2000), Marcel Duchamp en het einde van de smaak. Een apologie van de moderne kunst, in: *Nexus* 27, 199-217.
- Danto, A. (2009), *Andy Warhol*, Yale University Press.
- DdS., *Duchamp du Signe, Ecrits*, (red. M. Sanouillet en E. Peterson), Parijs, 1994 (1975).
- Décaudin, M. (1993), *Michel Décaudin commente Alcools de Guillaume Apollinaire*, Parijs.
- Décimo, M. (2002), *La bibliotheque de Marcel Duchamp, peut-être*, Dijon.
- Décimo, M. (2004), *Marcel Duchamp mis à nu. À propos du processus créatif*, Dijon.
- Demos, T. J. (2007), *The Exiles of Marcel Duchamp*, Cambridge (Mass.).
- Divis, V. (1966), *Apollinaire, Chronik eines Dichterlebens*, Brno.

- Doorman, M. (1998), Kunst uit een zeepdoosje, in: *NRC* 31 juli 1998.
- Duchamp, M. (1976), *The bride stripped bare by her bachelors, even* (typografie R. Hamilton, vertaling G. H. Hamilton (1960,1963).
- Duchamp, M. (1980), *Notes*, Centre Georges Pompidou.
- Düchting, H. (red.) (1989), *Apollinaire zur Kunst. Texte und Kritiken 1905-1918*, Keulen.
- Duve, T de (1984), *Nominalisme pictural. Marcel Duchamp. La peinture et la modernité*, Parijs.
- Duve, T. de (1989a) *Résonances du Readymade. Duchamp entre Avant-Garde et Tradition*, Nîmes.
- Duve, T. de (1989b), Kant nach Duchamp, in: *Kunstforum* 100, april/mei 1989, 186-206.
- Duve, T. de (1996), *Kant after Duchamp* (herzien door R. Krauss), Cambridge (Mass.).
- Duve, T. de (red.) (1991), *The Definitely Unfinished Marcel Duchamp*, Cambridge (Mass.).
- Eckl, A. (et al.) (2000), *Marcel Duchamps «Grosses Glas»*, Keulen.
- Elderfield J. (red.) (1992), *Essays on Assemblage*, Studies in Modern Art n.2, The Museum of Modern Art New York, New York.
- Elk, G. van (1961), Is Neerlands jeugd wel slap genoeg?, in: *Vrij Nederland*, 30/12 1961.
- Elk, G. van (1969), Amalfi, arte povera en azione povere, in: *Museumjournaal* 14, 1, 34-37.
- Elst, A. van der (2007), Twijfel niet langer, in: *Filosofie Magazine*, 9, 24-27.
- Ephemerides (1993), J. Caumont en J. Cough-Cooper, *Ephemerides on and about Marcel Duchamp and Rose Sélavy, 1887-1968*, in: Tent.cat. Duchamp 1993.
- Eriksson, L. (2000), Duchamp in Sweden 1933-1970, *Tout Fait* I, 3, december 2000.
- Esman, A. en R. Fuchs (1997), *Vervulde Verlangens, gesprekken over kunst in onze tijd*, Amsterdam.
- Etant donné Marcel Duchamp*, Association pour l'étude de Marcel Duchamp, nrs. 1 t/m 5, 1999 – 2003.
- Flaubert, G. (1983), *Madame Bovary* (Nederlandse vertaling), Utrecht/Antwerpen, (1960).
- Gamboni, D. (2002), *Potential Images, Ambiguity and Indeterminacy in Modern Art*, Londen.
- Gamboni, D. (2009), Hidden Images, (interview met Richard Leydier in: *Art Press* 2, 13), (Engelse vertaling op internet, z.p.).
- Garrel B. van (1976), "Duchamp heeft het ons niet gemakkelijk gemaakt" (interview met Harald Szeeman), in: *Hollands Diep*, 25/26, 18.12.1976, 48-49.
- Geerlings, H. (et al.), (1994), *Raymond Roussel*, Hogeschool voor de Kunsten, Arnhem.
- Gervais, A. (1995), Over de verhouding tekst / fotografisch beeld bij Marcel Duchamp (voorbeelden), in: *De Witte Raaf* 10, 54, 1995, 8-9.
- Gervais, A. (2000), *C'est MD Dans «La Fontaine Heureuse De L'Histoire»*, Nîmes.
- Gibson, M. (1991), *Mouvement DADA & Marcel Duchamp*, Parijs.
- Golding J. (1973), *Marcel Duchamp: The Bride Stripped Bare by het Bachelors, Even*, Londen.
- Graaf de, H. (1988), Waar de bedding is weggenomen stroomt de rivier niet meer, in: *NRC Handelsblad* 15.4.88.
- Graevenitz, A. von (1995), Das Schweigen brechen, Joseph Beuys über seinen "Herausforderer" Marcel Duchamp, overdruk uit *In Medias Res* (festschrift für Peter Ludwig), Keulen, 197-200.
- Gray C. (red.) (1969), Feature: Marcel Duchamp 1887 – 1968, in: speciaal zomernummer *Art in America*, 4, juli-augustus 1969, 20-43.
- Gribbling, F. (1983), "Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen", in: *Museumjournaal*, 28, 1, 15-17.
- Hamilton, R. (2000), *Marcel Duchamp, moteur mariée, machine célibataire*, Centre Pompidou, Parijs (een Engelse versie verscheen in 2002 bij het Philadelphia Museum of Art).
- Hammacher, R. -Van den Brande (1958), Marcel Duchamp, in: tent.cat. *50 Jaar Moderne Kunst*, Wereldtentoonstelling, Brussel 1958, z.p.
- Hapgood, S. (1994), Neo-Dada, in: tent.cat. *Neo-dada, redefining Art 1958-1962*, diverse locaties in de Verenigde Staten, 4/11 1994-3/3 1996, New York: The American Federation of Arts.
- Harnoncourt, A. d' (1987) (met W. Hopps), *Etant Donnés: 1e la chute d'eau 2e le gaz d'éclairage. Reflections on a New Work by Marcel Duchamp*, in: *Bulletin of the Philadelphia Museum of Art* (1969).
- Hartzema, R. (1968), Dibbets (27): voor beeldende kunst moet je kunnen kijken, in: *Museumjournaal* 13, 4, 203- 207.
- Henderson, L. Dalrymple- (1983), Marcel Duchamp and the New Geometries, in: *The Fourth Dimension and Non-Euclidean Geometry in Modern Art*, Princeton (NJ), 117-163.
- Henderson, L. Dalrymple- (1998), *Duchamp in Context. Science and technology in the Large Glass and related Works*, Princeton (NJ).
- Henderson, L. Dalrymple- (e.a.) (2000), The "Science" of Interpreting Duchamp, in: *Art in America*, 88, 2, april, 25-31.

- Alphen, J. van (1989), De historische Avantgarde, deel een, een vraaggesprek met Herbert Henkels, in: *Art i*, 1, 1, augustus-september 1989, 20-32.
- Herbier, M. L', (1979), *La tête qui tourne*, Parijs.
- Hermans, W.F. (1976), Ongetrouwde machines zijn monogaam, in: *Museumjournaal* 22, 5, 224-228.
- Hermans, W.F. (1979a), De pet van Paul Feyerabend, in: *Houten leeuwen en leeuwen van goud*, Amsterdam, 255-272.
- Hermans, W.F. (1979b), *Het sadistische universum* I, Amsterdam, 132.
- Herz, R. (2012), *Marcel Duchamp, Le mystère de Munich*, München.
- Hess, T. (1960), Mixed mediums for a soft revolution, in: *Art News* 59, n.4, p.45, zomer 1960.
- Hess T. (1965), J'Accuse Marcel Duchamp, in: *Art News* 63, n.10, februari 1965,
- Heijne, B. (1998), Zijn naam is Haas, De grote verdwijntruc van Marcel Duchamp, in: *NRC Handelsblad, cultureel supplement*, 6.11.1998, 27.
- Heyting, L. (1991), Een bruid op de kermis, in: *Cultureel Supplement NRC* 27 september 1991.
- Hill, A. (red.) (1994), *Duchamp: Passim; a Marcel Duchamp anthology*, Singapore [etc.].
- Hofland, H. (2000), Nee! Niet weer een draaiorgel, Waar is er nog gevaar? In: *Cultureel Supplement NRC Handelsblad*, 13 oktober 2000, 22.
- Hopkins, D. (1998), *Marcel Duchamp and Max Ernst: The Bride Shared*, Oxford.
- Hoogveld, J.E.H.J. (1915), "De nieuwe Wijsbegeerte" Een studie over Henri Bergson, Utrecht.
- Hottinga, T (2000), *De Katholieke Illustratie, de verkochte bruid*. Honderd jaar tijdschriftgeschiedenis. Baarn.
- Houssez, J. (2006), *Marcel Duchamp, biographie*, Parijs.
- Houts, C. van (1995), Een ongeschonden bruid, in: *Het Parool*, 4 februari 1995, 49.
- Hugnet, G. (1971), *L'aventure Dada*, galerie l'Institut, Parijs, (1957).
- Hughes, R. (1981), *De Schok van het Nieuwe* (vertaling) Utrecht, (1980).
- Imanse, G. (red.) (1984), *De Nederlandse indentiteit in de kunst na 1945*, Amsterdam.
- Janis, C. (2006), Marcel Duchamp Curates dada, in: *Art in America*, juni-juli 2006
- Janis, H. en S. (1945), Marcel Duchamp anti-artist, in: *View*, 18-24 en 53.
- Janis S. (1973), A Recollection of the Dada Show in: *Tent. cat. Duchamp 1973*, 202.
- Jansen, B. (1987), Beter ten halve gekeerd dan ten hele gedwaald, in: *Jong Holland* III, 1, 24-33.
- Jansen, B. (1988) Ger van Elk (interview), in: *Metropolis M* 9, 6, 31-36.
- Jansen, B. (1991), Het perpetuum mobile Marcel Duchamp, in: *Het Financieele Dagblad*, 30 november 1991.
- Jansen, B. (1992), The definitely Marcel Duchamp, in: *Metropolis M* 13, 3, 54-55.
- Jansen, B. (1996), Duchamp in de Jura, Een uitstapje in het land van de vierde dimensie, in: *Metropolis M* 17, 3, 34-39.
- Jansen, B. (1997), Roussel wees me de weg, in: *Jong Holland* 13, 1, 47-52.
- Jansen. B. (1999), Een week in de Jura, in: *Apollinaire, woordvoerder van de avantgarde, avantgardist van het woord*, Hannema de Stuers Fundatie, Heino en Stiftung Hans Arp und Sophie Taeuber-Arp, Rolandseck, 34-39.
- Jansen B. (2000) Duchamp herzien, in: *Het Financieele*
- Dagblad 1 juli 2000.
- Jansen, B. (2002), Van waterval tot flessenrek. Het verhaal achter de readymades van Duchamp in: *Kunstbeeld* 26, 6, 32-39.
- Jansen, B. (2005), Marcel Duchamp: de schoonheid van indifferentie, in: *Jong Holland* 21, 2, 10-18.
- Janssen, H. (1988), De ontwikkeling van een oeuvre, in: tent.cat. *Emo Verkerk*, Stedelijk Museum, 1988.
- Jarry, A. (1983), *Ubu (Ubu roi, Ubu cocu, Ubu enchaîné, Ubu sur la Butte*, Parijs.
- Jarry, A. (1994), *Roemruchte daden en opvattingen van Dr. Faustroll, patafysicus gevolgd door De Tijdmachine* (vertaling), Amsterdam, (1911).
- Jarry, A. (1970), *Superman* (vertaling), Amsterdam (1902).
- Jean, M. (1959), *Histoire de la Peinture Surréaliste*, Parijs.
- Joanne, les guides (1910), *Normandie*, Parijs.
- Joanne, les guides (1909), *Bougogne, Morvan, Jura, Lyonnais*, Parijs.
- Jones, A. (1994), *Postmodernism and the En-Gendering of Marcel Duchamp*, Cambridge (Mass.).
- Johns, J. (1969), Thoughts on Duchamp in: *Art in America* (speciale Duchamp-uitgave), 57, 4, 31.
- Jonge, P. de (1995), Duchamp in Rotterdam, in: *Kunst & Museumjournaal*, 6, 2, 49-57.
- Josilit, D. (1998), *Infinit Regress Marcel Duchamp 1910-1941*, Cambridge (Mass.).
- Jouffroy A. (red.) (1974), *Duchamp et après*, (speciale uitgave) *Opus international* 49, Parijs, 17-106.
- Judovitz, D. (1995), *Unpacking Duchamp, Art in transit*, Berkeley [etc.].
- Keller, H. (1997), Op zoek naar de vierde dimensie, in: *Vrij*

- Nederland, *De Republiek der letteren*, 20 september 1997, 80-81.
- Kiesler, F.J. (1996), Design Correlation: M.D's "Big Glass" in: *Selected Writings*, Ostfildern.
- Kosuth, J. (1991), *Art after Philosophy and After (Collected Writings, 1966-1990)*, Cambridge, (Mass.)/Londen.
- Kotte, W. (1987), *Marcel Duchamp als Zeitmaschine, Marcel Duchamp als tijdmaschine*, Museum Hedendaagse Kunst, Utrecht 19.9.-8.11.1987, verder in Ratingen, Keulen.
- Kousbroek, R. (1968), Marcel Duchamp: grootmeester van de moderne kunst, in: *Algemeen Handelsblad*, 4.10.1968.
- Kousbroek, R. (1976), Als een schaap door het veen, in: *NRC Handelsblad*, datum onbekend.
- Kousbroek, R. (1984), De woordspeling als machine, in: *De logologisch ruimte. Opstellen over taal*. Amsterdam, 160-181.
- Krauss, R. (1990), Forms of Readymade: Duchamp and Brancusi, in: *Passages in Modern Sculpture* (1977), Cambridge (Mass.) en Londen, 69-104.
- Krauss, R. (1991), Notes on the index Part 1, in: *The Originality of the Avant-Garde and Other Modernist Myths*, Cambridge (Mass.) en Londen (1986), 196-209.
- Krauss, R. (1993), *The optical unconscious*, Cambridge (Mass.) en Londen.
- Krauss R. en Bois Y-A., (1997), *Formless, a User's Guide*, New York.
- Kremer, M. (1990), Acht keer acht. Over Duchamps schaakoorts, in: *Kunst & Museumjournaal* 1, 4, 45-52.
- Kruis, G. (1965), Duchamps werk: elke bezieling ontbreekt, in: *Trouw* 11.2.1965.
- Kuenzli/Naumann (red.) R. en F. (1989), *Marcel Duchamp. Artist of the Century*, Cambridge (Mass.).
- Laforge, J. (2004), *Les Complaintes et les premiers poèmes*, Parijs (1979).
- Lampe, G. (1965), Wie is nog bang voor Marcel Duchamp?, in: *Vrij Nederland*, 13.2.1965.
- Landy, Leigh en Christiane ten Hoopen (1985), Duchamp, dada Composer and his Vast influence on Post-War II Avant-garde Music, in: *Kunstlicht* 17, winter 1985-1986, 18-25, herdrukt in: (red.) Beekman/Graevenitz (1989).
- Langui, E. (1958), 50 Jaar Moderne Kunst in: tent. cat. *50 Jaar Moderne Kunst*, Wereldtentoonstelling, Brussel 1958, z.p.
- Le Penven, F. (2003), *L'art d'écrire de Marcel Duchamp*, Nîmes.
- Lebel, R. (1957), L'humour absurde de Marcel Duchamp, in: *XXe Siècle* 8, jan. 1957.
- Lebel, R. (1959), *Marcel Duchamp* (Engelse vertaling G. H. Hamilton), Grove press: New York.
- Lebel, R. (1978), *Het tweede gezicht. De uitvinder van de tijd voor niets* (vertaald), Amsterdam (1964).
- Lebel, R. (1974), Notes pour un post-Duchamp, in: *XXième siècle*, XLII, Le Suréalisme I, Paris/Milaan.
- Lebel, R. (1985), *Marcel Duchamp*, Parijs.
- Linde, U. (1986), *Marcel Duchamp*, Stockholm.
- Lütticken, S. (1996a), De einden van de kunstgeschiedenis, in: *De Witte Raaf* 10, 61, 1-3.
- Lütticken, S. (1996b), Het publiek verpest alles. Kunst en kunstgeschiedenis volgens Marcel Duchamp, in: *Jong Holland* 12, 2, 24-36.
- Lütticken, S. (1998), De onmisbaarheid van de kunstenaar, in: *De Witte Raaf* 71, januari/februari 1998.
- Lütticken, S. (1999), Het nut van verspillen, in: *De Witte Raaf* 14, 82, 4-5 (herzien in: *Geheime Publiciteit* (essays over hedendaagse kunst) Rotterdam, 2005, 142-157).
- Lyotard, F. (1977), *Les Transformateurs du Champ*, Parijs.
- Man, H. de (1994), De Boîte-en-Valise van Marcel Duchamp, in: *Vitrine* VII, 2, maart 1994, 36-39.
- Mann, H. H. (1999), *Marcel Duchamp: 1917*, München.
- Marcadé, B. (2007), *Marcel Duchamp, La vie à crédit*, Parijs.
- Marquis, A. Goldfarb (1981), *Marcel Duchamp: Eros, c'est la vie*, New York.
- Marquis, A. Goldfarb (2002), *Marcel Duchamp, the bachelor stripped bare*, Boston (Mass.).
- Masheck (red.) J. (2002), *Marcel Duchamp in Perspective*, New Jersey (1975).
- Massat R. (1961), *Materiology and desire for the absolute*, in: *XXième siècle* XVII, 93-100.
- Matis, O. (2002), Varèse and Dada, in: *Music and Modern Art* (red. James Leggio), 129-161, New York/Londen.
- Maugham, W. Somerset, (1992), *Of Human Bondage*, Penguin books, (1915).
- Maupassant, G. de (1910), *Yvette*, Parijs.
- McEvilley, T. (1988), Empyrrhical thinking and why Kant can't, in: *Artforum* oktober, 120-127; (herdrukt als: Duchamp, Pyrrhonism and the Overthrow of Kantian tradition, in: *Sculpture in the age of doubt, aesthetics today*, New York 1999, 48-65).
- Méreljowski (1910), *Le Roman de Léonard de Vinci*, Lagny sur Marne.
- Millet, C. (1990), les objets-plus (interview met Pierre

- Restany), in: *Art Press* 148, 40-43.
- Molderings, H. (2006), *Kunst als Experiment. Marcel Duchamps* «3 Kunststopf-Normalmasse», München/Berlijn.
- Monshouwer, S. (1991), Marcel Duchamp, kunst als springplank voor de geest, in: *Kunstbeeld*, 15, 7/8, 32-34.
- Motherwell, R. (red.) (1981), *The Dada Painters and Poets, an Anthology*, New York.
- Moure G. (1988), *Marcel Duchamp* (Engelse vertaling), Barcelona.
- Muther, R. (1907), *Leonardo da Vinci*, The Langham series of Art Monographs, Londen.
- Nadeau, M. (1945), *Histoire du Surréalisme*, Parijs.
- Naumann, F. (1999), *The Art of Making Art in the Age of mechanical Reproduction*, New York (vertaald: *Marcel Duchamp of de kunst om [niet] in herhalingen te vervallen*, Gent/Amsterdam, 1999).
- Naumann, F. (1998), Arturo's Marcel, in: *Art in America* 86, 1, januari, 35-39.
- Naumann, F. (1994), *New York Dada 1915-1923*, New York.
- Naumann, F. (2001), Marcel & Maria, in: *Art in America* 89, 4, april, 98-111, 157.
- Naumann, F. (2002), The Brazilian sculptor Maria Martins..., in: cat. *Latin American Auction Sotheby's*, New York 30 mei 2002, lot 15.
- Naumann, F. en H. Obalk (red.) (2000), *Affectionately, Marcel, The Selected Correspondance of Marcel Duchamp*, Gent/Amsterdam.
- Nesbit, M. (1996), Kant after Duchamp (boekbespreking), in: *ArtForum*, zomer.
- Nesbit, M. en N. Sawelson-Gorse (1995), Concept of Nothing: New Notes by Marcel Duchamp and Walter Arensberg, in: Buskirk M./Nixon M. (red.), *The Duchamp Effect*, Cambridge (Mass.) 1996, 131-175.
- NN, (1965), Koude kermis in Den Haag, in: *NRC*, 20.2.1965.
- Nodelman S. (2000), The Once and Future Duchamp, in: *Art in America*, 88, 1, januari, 37-43.
- Nijs, P. de (1998), De smaak als mikpunt, in: *De Groene Amsterdammer*, 21 okt. 1998, 24-25.
- Obalk, H. (2000), The Unfindable Readymade, in: *Tout-Fait*, 1, 2, mei.
- Ottinger, D. (2001), *Marcel Duchamp dans les collections du Centre Georges Pompidou*, M.N.A.M., Parijs.
- Partouche, M. (1991), *Marcel Duchamp, une vie d'artiste*, Marseille.
- Paz, O. (1981), *Marcel Duchamp, Appearance stripped bare*, New York (1978).
- Petit, J. en J. (1993), *Rouen, ses Fontaines ses bassins, promenades au fil de l'eau*, Luneray.
- Proust (1990), *Op zoek naar de verloren tijd. In de schaduw van de bloeiende meisjes 1*, Amsterdam (1903).
- Quérel, P. (2001), Rouen: le lac des signes, in: *Etant donné Marcel Duchamp* 3, 72-77.
- Ramirez, A. (1998), *Duchamp, Love and death, even*, Londen.
- Ree, H. (1997), Oplichters, in: *NRC Handelsblad* 3 juni 1997, 24.
- Renders, H. (1986), *Barbarer 1958-1971*, (Monografieën van literaire tijdschriften), Leiden 1986, 27-29.
- Reijnders, F. (1984), *Kunst-Geschiedenis, verschijnen en verdwijnen*, Amsterdam.
- Reijnders, F. (1996), Della Pittura, getroffen door een flits van actualiteit, in: *De Witte Raaf* 10, 61, 7-9.
- Reijnders, F. (2003), Duchamp/Leonardo. De transmutatie van een uniek project, in: *Jong Holland* 19, 4, 17-21.
- Ribemont-Dessaignes, G. (1958), *Déjà jadis, ou Du mouvement Dada à l'espace abstrait*, Parijs.
- Richter, H. (1961), Exposition du Mouvement à Amsterdam, in: *Aujourd'hui art et architecture*, 31, mei, 54-55.
- Richter, H. (1965), *Dada, art and anti-art*, Londen (1964).
- Rietveld (1991), *Een dagje Duchamp*, folder studiedag 20 april 1991, Rietveld Academie Amsterdam.
- Roché, H.P. (1986), *Victor, ein Roman*, München (1977).
- Roodenburg, C.-Schad (2004), *Expressie en ordening. Het verzamelbeleid van Willem Sandberg voor het Stedelijk Museum 1945-1962*, Rotterdam 2004.
- Roth, M. (1998) met: J. Katz, *Difference/Indifference, musings on postmodernism, Marcel Duchamp and John Cage*. Amsterdam.
- Rothman, R. I. (2002), Between Music and the machine: Francis Picabia and the End of Abstraction, in: *Tout Fait* II, 4 januari 2002.
- Roussel, R. (1997), *Indrukken van Afrika Nieuwe Indrukken van Afrika* (vertaling), Amsterdam.
- Roussel, R. (1965), *Locus Solus*, Parijs.
- Rubin, W. (1968), *Dada and Surrealist Art*, New York.
- Ruiter, P. de (1989), K. Schippers en de erfenis van Duchamp, in: *Jong Holland* 5, 3, 5-19.
- Russell, J. (1993), Artist Descending a Staircase, in: *The New York Times*, 7/11 1993.
- Sanouillet, M. (1958), *Marchand du Sel. Écrits de Marcel Duchamp*. Parijs.
- Sanouillet, M. (1975), *Francis Picabia 391*, Parijs 1975.
- Sanouillet, M. en E. Peterson (1975) *The essential writings of Marcel Duchamp*, Thames and Hudson 1975.

- Sanouillet, M. (1993), *Dada à Paris*, Parijs (1964, 1980).
- Sarazin, L. Fischer-Levassor (2004), *Un échec matrimonial. Le Coeur de la Mariée mis à nu par son célibataire même*, Dijon.
- Sargent, W. (1952), dada's Daddy, in: *Life* 28.4.1952, p.100-111.
- Schippers, K. (1964), Twee spelers. Man Ray en Marcel Duchamp, in: *De Groene Amsterdammer*, 13 juni 1964.
- Schippers, K. (1965), Intelligentie, toeval en humor in de schilderkunst, in: *De Groene Amsterdammer*, 13.2.1965.
- Schippers, K. (1969), *Verplaatste tafels*, Barbarberboek, Amsterdam.
- Schippers, K. (1974), *Holland Dada*, Amsterdam: herdruk 2000.
- Schippers, K. (1978), Adieu Blainville, variaties op leven en werk van Marcel Duchamp, in: *NRC Handelsblad*, 1.12.1978.
- Schippers, K. (2011), De bruid van Duchamp, Amsterdam/Antwerpen.
- Schouten, H. (2011), *Marie Bonaparte, 1882-1962*, Amsterdam.
- Schumacher, R. (2010), *Neo-avant-garde in Nederland. Museumjournaal als forum van een nieuw kunstbegrip, 1961-1974*, Amsterdam
- Schwarz, A. (1964), (Met W.Hopps en U.Linde), *Marcel Duchamp, Ready Mades etc. 1913-1964*, Parijs.
- Schwarz, A. (1966), Marcel Duchamp, in: *I Maestri del Colore* nr. 249, Milaan.
- Schwarz, A. (2000), *The Complete Works of Marcel Duchamp*, Delano Greenidge, New York (1997), (Harry Abrams, Londen/New York 1969, 1970).
- Schwarz, A. (1974), *La Mariée mise à nu chez Marcel Duchamp, même*, Parijs.
- Schwarz, A. en Naumann, F. (1999), *Dueling Duchampians: An Exchange*, in: *Art in America* 87, 1, januari, 25-31.
- Seigel, J. (1995), *The Private Worlds of Marcel Duchamp*, Berkeley [etc.].
- Serafijn, Q. S. (1987), Marchand du ciel, in: *Metropolis M*, 8, 4, 30-37.
- Shearer, R. (2000), Duchampian Science, in: *Art in America*, 88, 1, januari, 43-47.
- Smals W. (1970), mat: een gesprek met spoerri en gerstner, in: *Museumjournaal* 15, n.1, februari 1970, 31-38.
- Spaendock J. van (1977), *Belle Époque en anti-kunst*, Amsterdam.
- Stauffer, S. (1992), *Marcel Duchamp, Interviews und Statements*, Stuttgart.
- Steeffel L. Jr. (1977), *The Position of Duchamps "Glass" in the Development of his Art*, New York 1977.
- Tilroe, A (1987), Een mengelmoes van kunstplattitudes, in: *De Volkskrant*, 29 januari 1988
- Tomkins, C. (1968), *The Bride and the Bachelors*, New York (1965, 1962).
- Tomkins, C. (1970), *De wereld van Marcel Duchamp*, Het Parool (Time/Life (1966/1970).
- Tomkins, C. (1996), *Duchamp. A Biography*, Londen (1996).
- Tout-fait*, The Marcel Duchamp studies online journal.
- Troyat H. (1991), *Maupassant* (vertaling) Baarn, (1989).
- Vall, R. van der (1994), *Een subliem gevoel van plaats, een filosofische interpretatie van het werk van Barnett Newman*, Groningen, 1994.
- Verne, J. (1968), *Le Rayon-Vert*, Parijs (1882).
- Varèse, L. (1972), *Varèse, A Looking-Glass Diary Volume I: 1883-1928*. New York.
- Verkauf, W. (red.) (1957), *Dada Monographie einer Bewegung*, Zürich.
- Vinkenoog, S. (1966), Manifesten en Manifestaties 1916-1966, in: *Randstad* 11/12, Amsterdam.
- Vogelaar, J.F. (1978a), Raymond Roussel – woordspelingen tegen de speling van het toeval, in: *Raster* 6, 102-108.
- Vogelaar, J. F. (1978b), *Raadsels van het rund, Operaties 2*, Amsterdam.
- Vree de, F. (et al.) (1985), W. F. Hermans, in: *Bzzlletin* 13, 126, 49-57.
- Wagner, T. (1993), Ein Polster aus Schweigen, in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15 mei 1993.
- Wallis, B. (red.) (1984), *Art After Modernism: Rethinking Representation*, The New Museum of Contemporary Art New York (1991), Boston.
- Weelden D. van (1983), Drie lezen duchamp, in: *De Angst!*, Amsterdam.
- Welling, D. (1965), Buitensporigheden, in: *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 13.2.1965.
- Wells, H.G. (1959), *La machine à explorer le temps*, Parijs, (1895).
- Zaunschirm, T. (1982), *Robert Musil und Marcel Duchamp*, Klagenfurt.
- Zaunschirm, T. (1983), *Bereites Mädchen – Ready-made*, Klagenfurt.
- Zilczer, J. (1978), "The Noble Buyer": John Quinn Patron of the Avant-Garde, Smithsonian Institution Washington (DC).
- Zijlmans, K (2004), interview Jong Holland 16.
- ≈
- Tent. cat. (1958), *Dada Dokumente einer Bewegung*, Kunstverein für die Rheinlande und Westfalen, Düsseldorf, 5.9-19.10.1958.
- Tent. cat. (1961), *The Art of Assemblage*, Museum of Modern Art, New York, 2/10 - 12/1 1961 [etc.].
- Tent. cat. (1964), *Nieuwe Realisten*, Den Haag, Gemeentemuseum, 24/6-30/8 1964.
- Tent. cat. (1966), *Hommage à Pablo Picasso*, Grand Palais

- Parijs, november – februari 1967.
- Tent. cat. (1968a), *Dada, Surrealism and Their Heritage*, The Museum of Modern Art, New York, 27/3 – 9/6 1968 (verder in: Los Angeles en Chicago).
- Tent. cat. (1968b), *The machine, as seen at the end of the mechanical age*, The Museum of Modern Art, New York, 25/11 1968- 9/2 1969 (verder in: Houston en San Francisco).
- Tent. cat. (1969), *Arte Povera*, Milaan.
- Tent. cat. (1970), *Happening & Fluxus Materialien*, Kölischer Kunstverein 6/2 1970 – 6/1 1971.
- Tent. cat. (1973), *new york dada, duchamp, man ray, picabia*, Galerie im Lenbachhaus München 15/12 1973 – 27/1 1974 (verder in Tübingen).
- Tent. cat. (1975), *Vrijgezellenmachines*, H. Szeemann en J. Clair (red.), in: Bern, Venetië, Brussel, Düsseldorf, Parijs, Le Creusot, Malmö, Amsterdam, Wenen, 1975-1977.
- Tent. cat. (1977) *Paris-New York*, centre Georges Pompidou, 1/6-19/9 1977, Parijs.
- Tent. cat. (1981), *Paris-Paris 1937-1957*, centre Georges Pompidou, 28/5 – 2/11 1981, Parijs.
- Tent. cat. (1983), *Tabu Dada Jean Crotti & Suzanne Duchamp 1915-1922*, Kunsthalle Bern 22/1 – 27/2 1983, verder in Parijs, Houston, Philadelphia.
- Tent. cat. (1984), *De Tijd, de vierde dimensie in de kunst*, Paleis voor Schone Kunsten, Brussel, verder in Fribourg, Amsterdam.
- Tent. cat. (1986), *The Spiritual in Art : Abstract Painting 1890 - 1985*, Los Angeles County Museum of Art 23/11 1986, [etc.] Haags gemeentemuseum 1/6 – 22/11 1987, New York.
- Tent. cat. (1987), *Colección Sonnabend*, Centro de Arte Reina Sofía, Madrid, 30/10 1987 – 15/2 1988.
- Tent. cat. (1990), *L'Art conceptuel, une perspective*, Musée d'art moderne de la ville de Paris, 22/11 1989 – 18/2 1990.
- Tent. cat. (1991), Jan Brand, Nicolette Gast, Robert-Jan Muller (red.), *De Woorden en de Beelden. Tekst en beeld in de kunsten van de twintigste eeuw.*, Centraal Museum Utrecht 26/4 – 15/10 1991.
- Tent. cat. (1992), *Al(l)ready Made*, Museum voor Hedendaagse Kunst Het Kruithuis, Den Bosch 13 september-1 november 1992.
- Tent. cat. (1995), *Féminin/Masculin. Le sexe de l'art*, Centre Georges Pompidou, 24/10 1995 – 12/2 1996, Parijs.
- Tent. cat. (1997), *Jasper Johns*, Keulen, Museum Ludwig 8/3-1/6 1997.
- Tent. cat. (1998), *Cornell in resonance*, Philadelphia 1998-1999.
- Tent. cat. (1999), *Princesse X*, galerie de l'atelier Brancusi, Centre Georges Pompidou, Parijs, 17/11 1999 – 27/3 2000.
- Tent. cat. (2000), *Brancusi & Duchamp*, galerie de l'atelier de Brancusi, Centre Georges Pompidou Parijs, 29/3 – 26/6 2000.
- Tent. cat. (2001), *August Macke und die frühe Moderne in Europa*, Westfälischen Landesmuseum für Kunst und Kultergeschichte Münster, 18/11 2001- 17/2 2002, verder in Bonn.
- Tent. cat (2005a), *Dialogues: Duchamp, Cornell, Johns, Rauschenberg*. Dallas Museum of Art 5 sept. 2005 – 8 jan 2006.
- Tent. cat. (2005b), *Dada*, Centre Pompidou 5/10 2005 – 9/1 2006, verder in Washington, New York.
- Tent. cat. (2007), *Nouveau Réalisme, Revolution des Alltäglichen*, Sprengel Museum Hannover, 9/9 2007 – 27/1 2008.
- Tent. cat. (2009), *Une Image peut en cacher une autre*, Grand Palais, Parijs, 8/4 – 6/7/2009.
- Tent. cat. (2010), *John Cage, The anarchy of silence*, Heerlen.
- ≈
- Tent. cat. Duchamp (1957), *Jacques Villon, Raymond Duchamp-Villon Marcel Duchamp*, The Solomon R. Guggenheim Museum, New York 8/1 – 17/2 1957, verder in Houston.
- Tent. cat. Duchamp (1960), *Dokumentation über Marcel Duchamp*, Kunstgewerbemuseum Zürich 30/6 – 28/8 1960, Zürich.
- Tent. cat. Duchamp (1963), *Marcel Duchamp, a retrospective exhibition*, Pasadena Art Museum 8/10 – 3/11 1963.
- Tent. cat. Duchamp (1965a) *Not Seen and/or Less Seen of/by Marcel Duchamp/ Rose Sélavy, 1904-64 Mary Sisler Collection*, Cordier & Ekstrom, Inc., New York, 14/1 – 13/2 1965.
- Tent. cat. Duchamp (1965b), *Marcel Duchamp, schilderijen, tekeningen, ready-mades, documenten*, Den Haag 3/2 -15/3 1965, Endhoven 20/3 -3/5 1965; andere versies: *Marcel Duchamp*, Gimpel Fils, Londen, december 1964 – januari 1965 en *Marcel Duchamp, même*, Kestner-Gesellschaft Hannover, 7/9 – 28/9 1965.
- Tent. cat. Duchamp (1966), G. Hamilton, *The almost complete works of Marcel Duchamp*, Tate Gallery, Londen, 18/6 – 31-7 1966.

- Tent. cat. Duchamp (1973), K.McShine en A.d'Harnoncourt (red.), *Marcel Duchamp*, Philadelphia Museum of Art, Museum of Modern Art New York, 1973-1974, verder in New York. New York 1973.
- Tent. cat. Duchamp (1977), *L'Oeuvre de Marcel Duchamp* 4 delen, deel I: Biographie / Chronologie, deel II: Catalogue raisonné, deel III: Abécédaires / Approches critiques, deel IV: Victor, roman d'H.P. Roché, centre Georges Pompidou, Parijs, 31/1 – 2/5 1977.
- Tent. cat. Duchamp (1988), *Marcel Duchamp, la Sposa... e l'Readymade*, Galleria Brera, Milaan, 20/5 – 10/7 1988.
- Tent. cat. Duchamp (1991), R. Van de Velde, *Marcel Duchamp*, galerie Ronnie van de Velde, Antwerpen, 15/9 – 15/12 1991.
- Tent. cat. Duchamp (1993), *Marcel Duchamp: Work*, Palazzo Grassi, Venetie 4/4 – 18/7 1993.
- Tent. cat. Duchamp (1995), *Marcel Duchamp respirateur*, Staatliches Museum Schwerin, 27/8 – 19/11 1995, Ostfildern.
- Tent. cat. Duchamp (1998), Menil Foundation, *Joseph Cornell / Marcel Duchamp ... in resonance*, Philadelphia Museum of Art 8/10 1998 – 3/1 1999, The Menil Collection, Houston 22/1 – 16.5 1999.
- Tent. cat. Duchamp (1999), *Brancusi & Duchamp*, galerie de l'Atelier Brancusi, Centre Pompidou 29/3 – 26/6 2000.
- Tent. cat. Duchamp (2002), *Marcel Duchamp*, Museum Jean Tinguely Basel, 20/3 – 30/6 2002.
- Tent. cat. Duchamp (2005), *Dialogues: Duchamp, Cornell, Johns, Rauschenberg*, Dallas Museum of Art 5/9 2005-8/1 2006.
- Tent. cat. Duchamp (2008), Mundy J. (red.), *Duchamp, Man Ray, Picabia*, Tate Modern, Londen, 21/2 – 26/5 2008.
- Tent. cat. Duchamp (2009a), *Inventing Marcel Duchamp: The Dynamics of Portraiture*, National Portrait Gallery, Smithsonian Institution, Washington, verder in Londen. Cambridge (Mass.).
- Tent. cat. Duchamp (2009b), F. Naumann, B. Bailey en J. Shakade, *Marcel Duchamp. The art of Chess*, Francis M. Naumann Fine Art, New York, 10/9 – 30/10 2009.
- Tent. cat. Duchamp (2009c), *Marcel Duchamp: Étant donnés*, M.Taylor (red.), Philadelphia Museum of Art, New Haven, 15/8 – 29/11 2009.
- ≈
- Tent. cat. SM (1951), *Surrealisme + abstractie*, keuze uit de collectie Peggy Guggenheim, januari – februari 1951, verder in Brussel.
- Tent. cat. SM (1958a), *Renaissance der XXe eeuw*, 4/7 – 29/9 1958.
- Tent. cat. SM (1958b), *Dada*, 23/12 1958 – 2/2 1959, verder in Düsseldorf.
- Tent. cat. SM (1959), *50 jaar verkenningen*, 4/7 – 28/9 1959.
- Tent. cat. SM (1961a), *Bewogen Beweging*, 10/3 – 17/4 1961, verder in Stockholm.
- Tent. cat. SM (1961b), *Polariteit. Het Apollinische en het Dionysische in de kunst*, 22.7 – 18.9.1961.
- Tent. cat. SM (1962a), *NUL*, 9/3 – 25/3 1962.
- Tent. cat. SM (1962b), *4 amerikanen*, 18/5 – 18/6 1962, eerder in Stockholm.
- Tent. cat. SM (1962c), *Dylaby*, 30.8-30.9.1962.
- Tent. cat. SM (1963), *A-dynamische werken Wim T.Schippers Ger van Elk*, 7/12-7/1 1963.
- Tent. cat. SM (1969), *Op Losse Schroeven, situaties en cryptostucturen*, 15/3 – 27/4 1969.
- Tent. cat. SM (1976), *Vrijgezellenmachines*, 20/11 1976 – 2/1 1977.
- Tent. cat. SM (1979), *Gerry Schum*, 21/12 1979 – 10/2 1980.

Bert Jansen werd in 1946 in Beek (L) geboren. Na zijn eindexamen gymnasium in 1966 begon hij in 1971 aan de studie kunstgeschiedenis met als bijvak culturele antropologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Binnen de eigentijdse kunst lag Jansens affiniteit in zijn studiejaren aanvankelijk vooral bij informele kunst en materieschilderkunst. Tijdens een stage in het Stedelijk Museum in 1980 waar hij assisteerde bij de Tàpies-tentoonstelling wekten de conservatoren Alexander van Grevenstein en Ad Petersen zijn belangstelling voor de Franse *nouveau réaliste* Martial Raysse op wie hij in 1984 afstudeerde.

In 1980 was Jansen een van de oprichters van *Kunstlicht*, het tijdschrift van de vakgroep kunstgeschiedenis aan de VU. Samen met een mede-redacteur publiceerde hij in het eerste nummer een interview met het verzamelaarsechtpaar Frits en Agnes Becht. Dat vraaggesprek stimuleerde zijn belangstelling voor het particuliere collectioneren; Jansen verzamelde als student zelf ook op bescheiden schaal en bouwde vanaf de jaren tachtig zijn collectie verder uit.

Na zijn afstuderen in 1984 werd hij, in het verlengde van zijn werk als auteur voor *Kunstlicht* en *Metropolis M*, waarvoor hij in de periode 1983-1996 bijna veertig artikelen schreef, gevraagd als adviseur voor het Praktijkburo Beeldende Kunstopdrachten (1987-1995), het Fonds voor de Kunsten (van 1988 tot 1992) en de Raad voor de Kunst (van 1991 tot 1995). Meer incidenteel publiceerde hij in voor museumcatalogi en recent voor *ArtZuid*. Sinds 1986 is zijn belangrijkste podium *Het Financieele Dagblad*, waar hij na de dood van Mathilde Visser naast Walter Barten criticus werd voor de eigentijdse kunst. Hij is als freelancer nog steeds aan die krant verbonden, al is de frequentie van zijn bijdragen de laatste jaren afgenomen. Tot dusver verschenen in deze krant zo'n 450 kritieken van zijn hand. Hij kreeg er de vrijheid zijn eigen keus uit het tentoonstellingsaanbod te maken.

Behalve als publicist was Jansen ook actief als docent en tentoonstellingsmaker; van 1999 tot 2002 gaf hij kunstgeschiedenis aan de Rietveldacademie en van 2002 tot 2008 aan de Koninklijke Academie in Den Haag. Enkele tentoonstellingen waren: *Illusie als Werkelijkheid* in HCAK (1988) met onder meer Ann Veronica Janssens, *Belgicisme* in Nouvelles Images (1990) met Jef Geijs, *Free Enterprise* in I.C.A. in Amsterdam (1992) met onder meer Pieter Holstein, Rene Daniels en Joost van der Toorn. Samen met Madeline Maus organiseerde hij *Onroerend Goed* over kunst als wandschildering in De Nederlandse Bank (2000) en *Bestiae Animatae* in het Cobra Museum in Amstelveen (2004). In 2007 exposeerde hij onder de titel *21 years later...* in ArtAffairs werken van Nederlandse kunstenaars die hij in 1984 en 1985 had verzameld. De meest recente expositie was *Marcel Duchamp kunstenaar~knutselaar* in het museum Boijmans Van Beuningen in de winter van 2013-2014. In deze expositie illustreerde hij zijn inzichten in diens werk.